

Position paper

Financiële vaardigheden in het curriculum

I. Inleiding

In november 2014 gaf het ministerie van OCW het startschot voor een discussie over het curriculum van het funderend onderwijs. De centrale vraag in dit programma, Onderwijs 2032, is: welke kennis en vaardigheden moeten kinderen en jongeren op school leren?

Wijzer in geldzaken zet zich sinds haar oprichting in voor het bevorderen van financiële vaardigheden¹ van kinderen en jongeren. Financiële vaardigheden zijn essentieel om mee te doen in de samenleving van de 21ste eeuw en verdienen daarom een plek in het toekomstgerichte curriculum. Een deel van deze vaardigheden moet op school worden aangeleerd. Niet als apart vak, maar als thema dat verschillende vakken met elkaar verbindt. Wijzer in geldzaken pleit er wel voor dat financiële vaardigheden structureel in het nieuwe onderwijsprogramma worden verankerd.

De samenleving van de toekomst stelt hogere eisen aan de financiële vaardigheden van burgers. Zij hebben steeds meer verantwoordelijkheid gekregen op allerlei terreinen, en moeten hierdoor steeds vaker beslissingen nemen die een belangrijke financiële component hebben. Digitalisering zorgt er bovendien voor dat de manier waarop we met geldzaken omgaan ingrijpend verandert. Het vergt nieuwe vaardigheden om ervoor te zorgen dat mensen zich financieel staande kunnen houden.

In dit document bepleit en beargumenteert Wijzer in geldzaken dat financiële vaardigheden een structurele plaats in het curriculum verdienen. Het document is tot stand gekomen in nauwe samenspraak met de partners van Wijzer in geldzaken. De belangrijkste uitkomsten van de dialoogsessie op 22 mei jl., waarbij naast het Platform 2032 en de erevoorzitter van Wijzer in geldzaken Koningin Máxima, belanghebbenden als ouders, onderwijzers, leerlingen, studenten en ondernemers hebben gediscussieerd over het opnemen van financiële vaardigheden in het onderwijs, zijn eveneens in dit document verwerkt.

---

¹ De begrippen *kennis*, *vaardigheden*, *attitudes* hebben in onderwijskundige literatuur soms een elkaar overlappende betekenis. Ook het samenvattende begrip *competentie* wordt niet altijd eenduidig gebruikt. Met het in dit document gehanteerde begrip *vaardigheden* bedoelen we ook *kennis* en *attitudes*.

II. Waarom financiële vaardigheden in het curriculum?

Drie overwegingen spelen een rol bij het pleidooi om financiële vaardigheden op te nemen in het curriculum: de verantwoordelijkheid voor burgers neemt toe, de wereld digitaliseert en jongeren nemen al vroeg deel aan het economische verkeer. In deze paragraaf worden deze drie overwegingen uitgewerkt.

1. De eigen verantwoordelijkheid van burgers neemt toe

Nederlandse burgers moeten steeds meer eigen verantwoordelijkheid nemen voor hun geldzaken. In veel gevallen moeten zij zelf bepalen wat het beste is in hun situatie. De overheid treedt terug en verwacht meer actieve inzet van burgers. Deze trend werd al in de jaren '90 van de vorige eeuw ingezet.

'Financiële vaardigheden zijn dan ook hard nodig om mee te doen in de samenleving van de 21ste eeuw.'

Op allerlei terreinen nemen de verantwoordelijkheden voor burgers toe. Aan veel van deze verantwoordelijkheden zit een financiële component. In het hoger onderwijs is de studiefinanciering bijvoorbeeld steeds sterker gekoppeld aan prestaties en is de basisbeurs vervangen door een lening. Mensen moeten ook zelf een zorgverzekeraar kiezen en besluiten wat voor soort verzekering zij willen. Het persoonsgebonden budget en de kinderopvang worden strikter gereguleerd. Ook op het terrein van pensioen en wonen is verantwoordelijkheid verschoven van overheid naar individu. Steeds meer mensen worden ondernemer, waardoor zij meer complexe financiële beslissingen moeten nemen.

De verwachting is dat deze trends zullen doorzetten. Het gevolg van de toenemende eigen verantwoordelijkheid is dat individuele burgers zelf meer belangrijke financiële beslissingen moeten nemen. Financiële vaardigheden zijn dan ook hard nodig om mee te doen in de samenleving van de 21ste eeuw.

2. De wereld digitaliseert

De verdergaande digitalisering heeft grote impact op de manier waarop we met geld omgaan. Geld uitgeven wordt steeds gemakkelijker en onzichtbaarder. Grip houden op de portemonnee wordt daardoor juist moeilijker.

'Het is belangrijk dat kinderen en jongeren leren denken in digitale, ontastbare transacties.'

Voorheen kochten we vooral in winkels en betaalden we met contant geld. Tegenwoordig betalen we, als we al naar de winkel gaan, met een pinpas, of in sommige gevallen helemaal contactloos. Het aantal verkopen via internet is – zeker in Nederland – explosief gegroeid.

Ook financiële producten worden steeds vaker via internet aangeschaft. Denk aan de zorgverzekering of de autoverzekering. Maar ook sparen en beleggen gebeurt vaak online. Het aantal keuzes dat men bij deze

aankopen op internet moet maken is enorm, net als de hoeveelheid informatie die men moet verwerken om tot een verantwoorde keuze te komen. Terwijl de impact van een verkeerde keuze groot kan zijn. Het is belangrijk dat kinderen en jongeren leren denken in digitale, ontastbare transacties.

En dat ze in staat zijn om hun weg te vinden in een grote hoeveelheid informatie om verantwoorde keuzes te maken en niet in de problemen te komen.

3. Jongeren nemen al vroeg deel aan het economische verkeer

Kinderen nemen in het algemeen al ruim voor hun achttiende deel aan het economische verkeer. Vanaf jonge leeftijd krijgen ze zakgeld en in de hoogste groepen van de basisschool hebben veel kinderen al een mobiele telefoon.

'Vanwege hun steeds eerdere deelname aan het economische verkeer is het aanleren van verantwoord financieel gedrag in een vroeg stadium essentieel'.

De overgang naar de middelbare school is groot. Jongeren worden snel zelfstandiger en krijgen meer geld te besteden. Vanaf hun veertiende mogen ze gaan werken. Van het verdiende geld kopen ze een tablet of smartphone. Op hun zestiende kunnen ze een scooter kopen en willen ze zonder hun ouders op vakantie. Op en direct na hun achttiende worden zij geacht zelfstandige financiële keuzes te maken, ongeacht of zij nog verder studeren of gaan werken. Er komt op dat moment veel op ze af, waardoor het lastig is de gevolgen van hun keuze te overzien. Zo moeten ze een zorgverzekering afsluiten en veel studenten moeten gaan lenen voor hun studie.

Het aanleren van verantwoord financieel gedrag in een zo vroeg mogelijk stadium is dus essentieel. Immers: jong geleerd is oud gedaan.

Steeds meer mensen hebben problemen met schulden

Het aantal mensen dat aanklopte bij de schuldhulpverlening is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Deden in 2008 44.100 huishoudens een beroep op de schuldhulpverlening, in 2014 was dit aantal gegroeid naar 53.250 (Bron: NVVK Jaarverslag, 2007 & 2013). De gemiddelde schuld steeg naar € 33.700. Studenten zijn ook meer gaan lenen: de hoogte van studieleningen is tussen 2009 en 2012 gegroeid van €14.450 naar €17.500 (Bron: Nibud Studentonderzoek, 2012). Het is de verwachting dat de hoogte van studieschulden onder invloed van het nieuwe studieleenstelsel verder zal toenemen. De schulden van mbo'ers zijn de afgelopen jaren verdrievoudigd. Van alle mbo'ers heeft 21% geld geleend. In 2011 was dat nog 17%.

(MBO'ers in geldzaken, Nibud, 2015).

III. De belangrijkste financiële vaardigheden

In het huidige curriculum is beperkt aandacht voor financiële vaardigheden. In het primair onderwijs wordt vooral gerekend met geld. De kerndoelen zijn generiek geformuleerd en richten zich vooral op *kennis*. In het voortgezet onderwijs wordt er - naast geldrekenen – beperkt aandacht geschonken aan “consumeren en budgetteren”. De mate waarin financiële vaardigheden aan bod komen is daarom in de praktijk versnipperd en afhankelijk van de mate waarin individuele docenten er prioriteit aan geven.

De trends uit het vorige hoofdstuk stellen nieuwe en hogere eisen aan de vaardigheden die mensen moeten bezitten om in de toekomst financieel zelfredzaam te zijn. Dit betreffen vaardigheden die voorwaardelijk zijn voor een goed functioneren in de maatschappij:

- het overzien van langetermijnconsequenties van keuzes
- verantwoordelijk handelen
- vooruit plannen

Deze vaardigheden staan ook aan de basis van verantwoord financieel gedrag, en zijn door het Nibud uitgewerkt in een breed palet aan competenties en leerdoelen (zie *Nibud-leerdoelen en –competenties voor kinderen en jongeren, 2013*). De onderstaande vaardigheden daaruit zijn het meest essentieel:

- *De waarde van geld kennen*. Hieronder verstaan we de relatieve waarde van geld (uitgaven tegenover inkomsten), het rekening houden met vaste lasten, onderscheid maken tussen *moeten* en *mogen*, en inflatie.
- *Omgaan met ontastbare transacties*. Dit behelst het (veilig) kunnen omgaan met alle vormen van digitaal geldverkeer.
- *Kritisch consumeren en verantwoorde keuzes met financiële gevolgen kunnen maken*. Hieronder verstaan we alle aspecten van koopgedrag, verleidingen (waaronder reclame en groepsdruk) en de financiële gevolgen.
- *Plannen en vooruitkijken met geld*. Inkomsten en uitgaven fluctueren in de tijd. Jongeren moeten leren rekening te houden met toekomstige pieken en dalen in hun bestedingsruimte en hiervoor buffers opbouwen.
- *Omgaan met financiële risico's*. Gedurende de levensloop zijn er gebeurtenissen die grote impact hebben op de persoonlijke financiële situatie. Kinderen moeten vanaf jonge leeftijd leren deze risico's te herkennen, in te schatten en leren tijdig hun gedrag aan te passen.
- *Rechten en plichten als consument en werknemer kennen*. Jongeren moeten weten wat de verschillen zijn tussen werken in loondienst en als ondernemer, en weten wat belasting is en waarom je dat betaalt.
- Onderzoek wijst uit dat kinderen die deze vaardigheden op jonge leeftijd hebben aangeleerd, hier hun hele leven profijt van hebben. Zij vertonen ook op volwassen leeftijd meer verantwoord financieel gedrag (*Financieel inzicht van 8 tot 18 jarigen in Nederland, CentiQ, 2008*).

De rol van ouders

Ouders hebben een belangrijke taak bij het bevorderen van verantwoord financieel gedrag van kinderen. In de opvoeding van hun kinderen leggen zij de basis. Bijvoorbeeld door zakgeld te geven en hun kinderen te leren dat “op” ook echt “op” betekent. Maar ouders kunnen dit niet alleen; daarvoor is de materie te omvangrijk en te complex. Ouders missen bovendien soms zelf de nodige financiële vaardigheden en geven niet altijd het goede voorbeeld. Daarbij komt dat de invloed van ouders afneemt naarmate kinderen ouder worden. Anders dan in de thuissituatie kunnen in de klas bovendien de overeenkomsten en verschillen in de wijze waarop leeftijdsgenoten omgaan met geld bespreekbaar en inzichtelijk worden gemaakt. Ouders en school zijn daarom gezamenlijk verantwoordelijk om kinderen voor te bereiden op financiële zelfstandigheid. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat zowel ouders, scholen en leerkrachten, leerlingen en partijen uit de financiële sector deze gedeelde verantwoordelijkheid van ouders en scholen onderschrijven.

IV. Hoe passen financiële vaardigheden in het curriculum?

Eén van de uitdagingen voor het onderwijs is dat het curriculum vol zit en dat het onderwijs er steeds meer taken bij krijgt. Kinderen en jongeren moeten al zoveel leren op school dat er geen ruimte is voor extra's. Het onderwijs is er niet om alle maatschappelijke problemen op te lossen, maar het onderwijs is er wel om kinderen en jongeren de vaardigheden bij te brengen die zij nodig hebben in de rest van hun leven. Financiële vaardigheden horen daarbij.

Financiële vaardigheden vormen een vakoverstijgend thema, waaraan in verschillende vakken aandacht zou moeten worden besteed. Door zo concreet mogelijk aan te geven wat kinderen en jongeren op het gebied van financiële vaardigheden moeten kennen en kunnen, kan lesmateriaal voor verschillende onderwijsniveaus en didactische toepassingen worden ontwikkeld. Dit draagt eraan bij dat docenten zoveel mogelijk worden ontlast.

Financiële vaardigheden zouden bijvoorbeeld aan de orde kunnen komen bij de vakken rekenen, wereldoriëntatie, lezen, burgerschap, economie en ondernemerschap. Dat heeft als extra voordeel dat meer samenhang kan worden gecreëerd tussen de verschillende vakken. Daarbij is het belangrijk dat de verschillende financiële vaardigheden structureel aandacht krijgen, passend bij de belevingswereld van kinderen en jongeren. In het basisonderwijs moet de nadruk liggen op het verwerven van kennis over het financiële landschap: sparen, lenen, geld verdienen en uitgeven, betalingsverkeer, reclame, prijzen vergelijken etc. Waar mogelijk wordt gerefereerd aan wat kinderen zelf meemaken.

Na hun overgang naar het voortgezet onderwijs gaan jongeren meer en meer zelfstandig deelnemen aan het economisch verkeer, en het onderwijsprogramma, geïntegreerd in de hierboven genoemde vakken, zou daarop zoveel mogelijk moeten aansluiten. Uit onderzoek blijkt dat de vaardigheden op deze manier het beste beklijven, zeker wanneer deze vaardigheden structureel terugkeren en meegroeien met de leerlingen. Door vmbo-leerlingen bijvoorbeeld te laten uitrekenen wat een mobiel telefoonabonnement kost, wordt de economieles relevanter. Ook het berekenen van de kosten van de eigen hobby's (zoals de scooter), de kosten van een eerste eigen vakantie (en hoe lang je ervoor moet werken), de invloed van groepsdruk op het eigen koopgedrag zijn voorbeelden van onderwerpen die voor jongeren relevant en inzichtelijk zijn. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs kunnen leerlingen worden voorbereid op de regelingen die gaan gelden zodra zij 18 jaar worden, en die samenhangen met de overgang naar het vervolgonderwijs, zoals de zorgverzekering en studiefinanciering. De ondernemerschapsprogramma's die in de bovenbouw worden aangeboden, worden relevanter door toevoeging van de bijbehorende financiële vaardigheden.

Financiële vaardigheden in curricula in enkele andere landen

- In Engeland is financiële educatie sinds 2014 verplicht onderdeel van het nationale curriculum. Het is in beperkte mate ondergebracht bij rekenen/wiskunde en burgerschap. Dit leidt vooralsnog niet tot structurele aandacht op school.
- In Ierland zijn onderdelen van financiële vaardigheden opgenomen in de het curriculum voor het voortgezet onderwijs bij wiskunde (verplicht), en in economische vakken (optioneel)
- In Schotland is financiële educatie sinds 2008 verplicht onderdeel van het curriculum. Het wordt aangeboden als vakoverstijgend thema.
- In Denemarken is financiële educatie in het voortgezet onderwijs onderdeel van wiskunde en sociaal-economische vakken. In de onderbouw is het verplicht, in de bovenbouw niet. In de bovenbouw wordt daarnaast een keuzemodule persoonlijke financiën aangeboden.
- In Spanje wordt financiële educatie in het nieuwe curriculum opgenomen, zowel voor basis- als voortgezet onderwijs. In het basisonderwijs wordt het geïntegreerd in sociaal-economische vakken en leren kinderen basisconcepten als de waarde van geld, sparen, persoonlijk budget en verantwoord geld uitgeven. In het voortgezet onderwijs worden financiële vaardigheden opgenomen in het vak economie, dat een keuzevak is.
- In Tsjechië zijn financiële vaardigheden sinds 2013 verplicht onderdeel van het curriculum in het voortgezet onderwijs (zowel onderbouw als bovenbouw). Financiële competenties zijn geïntegreerd in de vakken wiskunde, mens en wereld (geschiedenis en aardrijkskunde), mens en maatschappij (burgerschap en geschiedenis), sociaal-economische vakken en economie.

Bron: Trends and recent developments on financial education in Europe (OECD, 2014).

V. Conclusie

Mensen krijgen in de 21ste eeuw steeds meer verantwoordelijkheden. Veel van deze verantwoordelijkheden hebben te maken met financiën. Digitalisering zorgt ervoor dat we op een andere manier met geld omgaan. Geld wordt ontastbaarder en de hoeveelheid informatie die we moeten verwerken om verantwoorde financiële keuzes te maken neemt toe. Jongeren nemen bovendien al vanaf jonge leeftijd deel aan het economische verkeer en moeten als jongvolwassene beslissingen nemen over zaken als de zorgverzekering, studielening en belastingen.

Deze ontwikkelingen maken dat financiële vaardigheden essentieel zijn om mee te kunnen doen in de moderne samenleving. Wijzer in geldzaken pleit ervoor dat financiële vaardigheden worden opgenomen in het nieuwe curriculum.

Financiële vaardigheden komen het beste tot hun recht als vakoverstijgend thema. Daardoor wordt tegelijkertijd de samenhang tussen vakken vergroot, en krijgen alle leerlingen financiële educatie, ongeacht de vakken die zij kiezen. Wijzer in geldzaken denkt graag mee over de wijze waarop dit het beste kan worden gerealiseerd.